

Reflexe

Ladislav Hejdánek

◆ kartotéční lístek | poznámky, česky, vznik: 19. 4. 1976

◆ card file | notes, Czech, origin: 19. 4. 1976

Reflexe [1976]

1.

Pražák-Novotný-Sedláček II. 1955:

re-flecto

1 zpět ohýbati, otáčeti, kroutiti, obracet; zpět se obrátiti, na zpáteční cestu se dáti

2 přenes. obrátiti (animum ad ulciscendam orationem r. – C; animum non reflexi V.)

flecto, ere

ohýbati, zahýbati, skláněti, kroutiti, křiviti

metaf. (o směru) zatáčet, otáčet, obracet, uhýbat, namířiti, zamířiti, změnit směr cesty, dáti se jinou cestou, s cesty vybočiti, uchýliti se; vůbec řídit; v smýšlení: ohýbat, obracet se v jinou stranu, uchylovati, měnit (smýšlení), přikloniti se ...

2.

Chceme-li mluvit o lidském vědomí, chtě nechtě (chtíce nechtíce) musíme mluvit o reflexi, neboť lidské vědomí se podstatně vyznačuje svou hlubokou prereflektovaností. V čem tato prereflektovanost spočívá? Lidské vědomí je vždycky strukturováno tak, že nejenom něco víme, že si jsme nejenom něčeho vědomi, ale že také víme, že víme, resp. že jsme si vědomi toho, že si něčeho jsme vědomi. Toto spojení nepředstavuje vůbec nějakou automatickou vazbu, nýbrž lépe či hůře dosahovanou integritu, stavbu vědomí. Tak kupř. můžeme někoho znát, ale nebýt si toho dost dobře vědomi. Někdo se nás zeptá, zda známe T. N., a my řekneme, že nikoliv (a jsme přesvědčeni, že jsme se s ním nikdy nesetkali, neviděli ho a ani o něm neslyšeli). A pak se ukáže, že ho vlastně známe. Ukáže se to nejenom druhým, např. tomu, kdo se nás tázal; tak by se ukázala naše nepravda, naše zakrývání toho, že se s ním známe. Ale ukáže se to také nám samotným: nebyla to lež z naší strany, byl to myl: domnívali jsme se, že zmíněného T. N. neznáme, a ukázala se, že jej vlastně známe, aniž jsme si toho byli vědomi. Naopak, a to je možná mnohem častější případ, můžeme mít za to, že něco nebo někoho známe, a pak se ukáže, že tomu tak není, alespoň nikoliv v tom smyslu a v té míře, jak jsme se sami domnívali. Žáci při zkouškách se mnohdy domnívají, že látku bezvadně ovládají, a náhle zjišťují, že mají rozsáhlé neznalosti. Jiní žáci zase mají stále dojem, že toho vědí málo, ale pak se u zkoušky ukáže, že toho nejenom vědí dost, ale že mají vědomosti zcela nadprůměrné. Z toho všeho je zřejmé, že všude tam, kde něco víme nebo kde si jsme něčeho vědomi, vždycky zároveň nějak víme o tom, že něco víme, a nějak si jsme vědomi toho, že jsme si něčeho vědomi. Ale v tomto povědomí, že víme, může být omyl neméně než v tom, co víme; a v povědomí o tom, že si něčeho jsme vědomi, neméně než v tom, čeho si jsme vědomi. Ba dokonce lze nahlédnout, že omyl, chyba, nepravda v podstatném, hlubokém smyslu se může usadit právě teprve v onom povědomí, že, tj. v reflexi nad tím, co vlastně víme a čeho si jsme vědomi. Samy primární obsahy vědomí jsou vlastně jen stále uplývající stavy, nejsou to ještě skutečné „obsahy“. To platí zejména o smyslových vněmech (to je klasická problematika, zatížená ovšem nesčetnými předsudky a omyly neméně klasickými). Jestliže něco vidím, pak v tom dost dobře ještě nemůže ani nějaký omyl být; omylu se otvírá cesta teprve v okamžiku, kdy to, co vidím, interpretuji jako to či ono. Nesnáz ovšem spočívá v tom, že naše řeč nás velmi málo celou svou strukturou. Když řekneme, jak jsme právě učinili, „jestliže něco vidím“, pak už tato formulace sama sugeruje, že přímo ve vidění je už jakési „něco, jež je viděno. Ale tak tomu není. To je teprve záležitostí interpretace zrakového vnímání. To ostatně ukáže každá podrobnější analýza vidění jakožto smyslového vnímání. (Ovšem vidět bez uvědomění vlastně znamená nevidět.)

3.

Tážeme-li se, co to je vlastně filosofie, čím je konstituována, co náleží k jejímu základnímu, konstitutivnímu rysu, musíme říci, že to je reflexe (viz R 37/1975, § 4(274), str. 18n.). Filosofie je systematická a principiální reflexe, principiální systematická reflexe. Filosofie je všude tam, kde se člověk odvrací od přímé, bezprostřední praxe, aktivity, akce, a veškerou svou aktivní pozornost upírá na to, co dělá, na to, co udělal. Vrací se od svých činů, od své aktivity, od toho, co podniká, znovu k začátkům a průběhu tohoto svého podnikání a chce je vidět, jaké vskutku jsou, chce je vidět v pravém světle. Chce nahlédnout, porozumět, co vlastně udělal, když podnikl to či ono. Už tím je zřejmé, že nejde o jakékoli upírání pozornosti k tomu, co jsme učinili, nýbrž takové, které chce vidět praxi, chce vidět ono podnikání, ono činění, onu aktivitu v pravém světle. Reflexe má schopnost a je povolána nahlížet něco ve světle pravdy, a má tedy základní možnost a schopnost se oddat věci pravdy natolik, že všechno bude chtít vidět ve světle pravdy, že všechno bude pravdou měřit. A tak se dostáváme ...

Nejvlastnějším elementem filosofie je reflexe, filosofie vlastně není ničím jiným než do důsledků provedenou a do stále dalších důsledků vždy znovu prováděnou reflexí (viz R 31/1975, § 3/231), str. 11 n. – 18. 8. 75.). Ale reflexe sama o sobě je jaksi bez „substance“, nemá dna, nemá základnu (v sobě). Je tudíž něco mimo reflexi, co k filosofii nutně náleží a bez čeho filosofie není možná. Ale toto něco tu vždycky jest, i když jako surovina se vši hlušinou a nežádoucími příměsemi. Toto „něco“ však dovede ukázat a vyčistit, pročistit, projasnit pouze filosofická reflexe. Filosofické reflexi je nutno se přiučit, vyučit, je třeba se v ní pocvičit a vycvičit; ale ono „něco“, bez čeho filosofie a filosofická reflexe sama neobstojí a bez čeho není vůbec možná, není záležitostí poučení a vyučení, nýbrž je to záležitost jaksi „existenciálního rozhodnutí“, k němuž filosofická reflexe může přispět jako výzva, a to výzva ke změně existenciálního zakotvení a existenciální orientace (adresátem této výzvy totiž je člověk, který už vždycky nějak zakotven a orientován jest, ale jehož životní zakotvenost a orientace je právě ještě nepročištěná, zmatená, plná rozporností, „hlušiny a nežádoucích příměsí“).

A tak se ukazuje, že v nepročištěné a neintegrované podobě je něco z filosofie vždycky již přítomno všude tam, kde je nasazena reflexe; a že teprve poučená a vyučená reflexe je schopna to osvětlit, prosvětlit a pročistit, a vůbec také „ukázat“ resp. učinit zřejmým a „viditelným“, „nahlédnutelným“. Nějaká existenciální orientace a nějaké existenciální zakotvení je původně všude; a nějaká reflexe je také všude, neboť tím se právě vyznačuje člověk jako člověk, totiž že je schopen reflektovat. Filosofie proto není něčím, do čeho by bylo nutno každého teprve zasvětit...

4.

...

Musíme tedy předpokládat, že na příslušně vyšší úrovni, tj. tam, kde dochází k uvědomění a k reflexi, se musí zformovat také jistá zkušenost tohoto směřování dovnitř, k základu všeho vnitřního. A jestliže v rámci samotného událostného dění, tj. v rámci aktuality, aktuální přítomnosti nemůže žádná událost, žádný subjekt proniknout resp. dospět až k tomuto „základu“ samotnému, pak na úrovni vědomí a reflexe může být tento základ míněn. A tady se otvírá velmi důležitý, závažný problém: Samo myšlení, sama reflexe je jen zvláštním druhem aktivity, akce subjektu. Tato aktivita (stejně jako každá jiná) musí vyvěrat ze „základu“ vši niternosti, všeho vnitřního (neboť její původ a počátek je vnitřní povahy); protože však jakožto reflexe se de facto obrací k praxi, tj. k dřívějším, nyní již uplynulým, minulým akcím, musí se reflexe svou funkčně nejdůležitější složkou „skutečně“, tj. skutkem vztahovat dovnitř, tj. směrem, v němž „je“ základ všeho vnitřního. Jde totiž o to, že reflexe se může stát reflexí určitých akcí jen tak, že cosi (jakási složka) z těchto akcí se vrací „dovnitř“ a přináší s sebou jisté „informace“ („zkušenosti“), jež jsou pak interpretovány novou aktivitou, totiž reflexí samotnou. A setkání této speciální aktivity (reflexe) se „zkušeností“ z dřívějších akcí musí být nějak základem (předmětem) další reflexe, tj. musí některou svou složkou obrátit svou orientovanost

a „vrátit se“ znovu dovnitř. To ovšem před nás staví několik nových problémů. (Ex: R 5/1975, § 38b, str. 4–6 ze 13.3.75.)

5.

... Aby se však úroveň aktivity subjektu pozdvihla, je zapotřebí, aby z tohoto všeobecného spádu akce k zvnějšnění byla možná v jisté její složce cesta návratu k nitru, k vnitřní stránce subjektu. A tady dochází k něčemu, co zasluhuje naší plné pozornosti.

Jestliže ona vracející se složka akce je přece jen stále ještě její skutečnou složkou, znamená to, že na cestě tohoto návratu rovněž dochází, byť na jiném místě, k vyvrcholení ve zvnějšnění (v jakémsi zvnějšnění). Nicméně právě proto, že jde o návrat, tj. návrat do nitra, k vnitřní stránce subjektu, dochází k této složce zvnějšnění někde uvnitř. To je ovšem rozpor: jak může být něco zcela zvnějšněného, vnějšího „uvnitř“ subjektu, jak může mít své místo, být „doma“ uprostřed niternosti? Je to zřejmě možné jen tak, že uprostřed nitra subjektu, v rámci jeho niternosti se vytvoří jakási „nádrž“ vnějšnosti, jakási rezervace toho, co z „vnějšího světa“ sem oněmi vracejícími se složkami úspěšných i neúspěšných akcí bylo vtaženo. Tato nádrž či rezervace však musí dostat nějaký svůj tvar, svůj řád, svou tvář; aby se tak stalo, musí být subjekt schopen orientovat, zaměřit některé své akce do této „rezervace“ – a eventuálně pak nechat je třeba i přerůst, překročit tuto rezervaci a přesáhnout do skutečného vnějšího světa, ovšem již po určité modifikaci, k níž došlo právě při onom průchodu zmíněnou „rezervací“.

Ona sféra „rezervace“ je vlastně oblastí tzv. „zkušeností“ resp. „před-zkušeností“, protože zkušenosti obvykle rozumíme už něco zformovaného, konstituovaného a utříděného (alespoň částečně), v každém případě pojmenovatelného a vyjádřitelného. A jestliže se má subjekt orientovat na tuto oblast, musí se svou aktivitou zaměřit tak, že zůstane v mezích, v rámci své niternosti, svého „vnitřku“, nitra (ale zároveň u toho, k čemu vposledu míří). Akce, která má reagovat na vnitřní sféru subjektu, je reflexí. Jestliže prae-zkušenosti jsou výsledkem „flexe“ resp. řady „flexí“, pak jejich bližší prozkoumání, analýza a zpracování jsou výsledkem reflexe (reflexí).

To první, co musí reflexe s těmi před-zkušenostmi provést, je rozlišení toho, co je na nich původu vnějšího, od toho, co je na nich původu vnitřního, subjektního. To ovšem nemůžeme ztotožnit s tím, co je jejich vnitřní a vnější stránkou, rysem, charakterem. A tady už začínají omyly, protože tady také je teprve možná pravda jakožto pravda, tj. pravdivé rozlišení jednoho od druhého (např.). A takové rozlišení je ovšem možné jen v odstupu nejenom od vnějšího světa, ale také od nitra samotného subjektu a také od pouhé subjektivity. Zvláštnost a na nic dřívějšího nepřevoditelná novost povahy reflexe spočívá v tom, že je zakotvena ve „světě“, který je v jisté distanci, má jistý odstup nejenom od vnějších „věcí“ a „situací“, ale také od nitra, niternosti (a také subjektivity) subjektu samotného. Zatím jsme poznali jen to, že odstup od vnějšku znamená zvnitřnění, a že odstup od vnitřku znamená zvnějšnění. Nyní poznáváme nutnost a možnost odstupu zároveň od vnitřku i od vnějšku – a takový odstup potřebuje nový prostor, nové místo, na něž by mohl odstoupit, ba celý nový svět, do něhož by mohl vkročit a odkud by získal potřebné východisko. Tím světem je svět řeči. (Ex: R 3/1976, § 18 b, str. 11–15 ze 6.3.1976.)

6.

Úmysl některých starších i novějších (např. Husserlův) filosofů, vyjít z vědomí, protože všechno, čím se můžeme zabývat a co můžeme tematizovat, je nám dáno v našem vědomí a skrze ně, je pochybený především z toho důvodu, že samo vědomí, z něhož (přesně: od něhož) bychom mohli a chtěli vyjít, je nám rovněž „dáno“, tj. je „dáno“ našemu „vědomí“. Ale vědomí, jež je dáno, a vědomí, jemuž je dáno, nelze jen tak beze všeho identifikovat (právě tak málo je to možné a správné jako identifikovat jev se skutečností, která se jeví). A chceme-li mluvit o vědomí „skutečném“ a tak vlastně opustit

vědomí „míněné“ (a dokonce i vědomí „prožívané“), pak překračujeme fenomenologická pravidla stejným způsobem, jako když bychom šli opačným směrem, totiž např. k předmětům a procesům vnějšího světa. (Ex: R 6/1975, § 53, str. 35–36 z 23.3.75.)

7.

... Maeterlinck je konsternován a iritován smrtí. A aby mohl popřít rozdíl mezi životem a smrtí (a tak se pokusil ulomit smrti její osten), popírá vědomí a viní je z falše. Ale cožpak toto popírání a obviňování je možné jinak než ve vědomí a s vědomím? I kdyby to bylo správné, což není toto popírání a opravování vědomí vědomím dokladem toho, že vědomí se může nejenom mýlit, ale že může své omyly také rozpoznat a napravit?

A to je rozpor, který lze považovat za vhodné východisko řešení otázky vědomí. Buď je vědomí nonsense, bláznivá extravagance bez náznaku smysluplnosti – a pak se to plně vztahuje také na každé popírání a na každou kritiku vědomí. Anebo je něco takového jako kritika vědomí oprávněná a smysluplná – ale pak je oprávněná jenom taková kritika vědomí, která nepodřezává větev, na níž sama sedí, tj. kritika určitých obsahů vědomí, ne však vědomí jako takového a vůbec, neboť kritiku vědomí (určitého) může provádět zase jen vědomí (a to zase určité, které se opět může dopustit omylů, jež ovšem znovu mohou být podrobeny oprávněné kritice). (ex: R 8/1975, § 62 b, str. 4–5 z 28.3.1975.)

8.

... Jsme v situaci, kdy je potřeba důkladně reflektovat ten nový základ, kterým už z velké části žijeme; náš život je už z velké části nově orientován, a ta stará orientace přežívá v jakýchsi zbytcích a reliktech. Ale právě tato propletenost a nepročištěnost musí být zvládnuta, náš život, který je vnitřně nesmírně nepevný a dezintegrován, musí být projasněn a pročištěn novou reflexí, ale tuto novou reflexi nemůžeme provést starými prostředky. A tak teď musíme zkoušet, jak jinak by se to dalo udělat. ... (Ex: R 10/1975, § 83 b, str. 26 ze 4. 4. 75.)

9.

Patočka se hluboce mýlí, ... když říká, že reflexe netranscenduje do věcí kolem nás, nýbrž přidržuje se zprvu naší vlastní jsoucnosti (157 – dodatek k Přirozenému světu). To je hrubý omyl. Reflektovat můžeme jedině tam, kde jsme od sebe odstoupili. Kdo od sebe neodstoupil, kdo nezískal alespoň základní, primární distanci od sebe, není schopen reflexe. Předpokladem reflexe je také transcendence, ovšem nikoliv transcendence smyslového typu, tj. vyjít ven k věcem mimo nás, k věcem vnějším, k vnějšímu světu, k vnějšku našeho okolí. Reflexe je možná pouze tam, kde namísto transcendence ven, navenek, mezi věci, mezi předměty okolního světa vyjdeme ze sebe a vejdemo do světa, který nemá charakter vnějšího osvětlení, nýbrž charakter logický, je to svět logu, svět slova, řeči. Bez toho, že se staneme účastníky, obyvateli světa řeči, nejsme schopni reflektovat, nejsme schopni reflexe. A tedy reflexe není ničím, co by znamenalo, že se přidržujeme své vlastní jsoucnosti, nýbrž naopak: reflexe je cesta, nebo je to cesta umožněná teprve když jsme vyšli ze sebe do světa řeči. Teprve tam se otvírá cesta reflexe. Reflexe není tedy v žádném případě imanentní, je transcendentní jako jakýkoliv vněm, ale je transcendentní mnohem radikálnějším způsobem. A v reflexi se – to také je třeba namítnout proti Patočkově – neobracíme k sobě, sami k sobě, v reflexi se nám neotvírá jenom možnost něco ze sebe obejmout a zachytit, jak čteme na str. 158 nahoře. Reflexe není zaměřena ústředně k tomu, aby se ujistila, nebo aby nás ujistila naší existencí, tedy aby nám zprostředkovala, poskytla jistotu vlastní existence. Reflexe se obrací nikoli jenom k subjektu, v reflexi se neobracíme jenom k sobě jakožto k subjektu, ale ke svým akcím, ke své aktivitě, ke zkušenosti, která je založena na našich akcích a naší aktivitě. Reflexe analyzuje tuto zkušenost, analyzuje akce. A dostává se tak zároveň k rozlišení toho, co padá na vrub subjektu, a toho, co padá na vrub akcí zasaženého

předmětu. Reflexe je právě tak přístupem k nám jakožto k subjektu, tak přístupem k věcem jakožto objektu našich akcí. Reflexe tedy také není, jak Patočka říká na str. 159, protitahem vůči jakési samočinné tendenci života, nevidět se takovým, jakým jest, odhlížet od sebe. (Ex: Poznámky a rozhovory k Patočkovu „Přirozenému světu“, str. 18–19, § 11.)

10.

To je chyba, protože jde o záměnu rovin. Ta tendence odhlížet od sebe, nevidět se, jaký jsem, je tendence morální úrovně. Na nižších úrovních nemůžeme mluvit o tendenci nevidět se, tam to tiž ani není možnost, není otevřena možnost vidět se. Tam, kde je subjekt v akci, tam nejenomže odhlíží od sebe, ale tam se opouští, tam na sebe „zapomíná“ a je zcela při své akci, a tedy při jejím cíli, při jejím zakončení, je zcela „při věci“. To je konstitutivní stránka akce, jinak to není možné. A tedy reflexe je něco jiného. Reflexe umožňuje ponechat tuto přivrácenost k věcem, tuto zaměřenost na věci v jejím úsilí, v její úsilnosti, v její orientaci, ponechat ji tím, čím je, nerozrušovat, nenarušovat tu přivrácenost věcem, s nimiž se má něco stát, které jsou předmětem našich akcí. Nebýt tedy protitahem, nebrzdit je, nerušit, ale ukázat v pravém světle, prosvětlit. Člověk, který je aktivní, který je zaměřen k věcem, je zaměřen do světa, do svého okolí, je zaměřen k tomu, aby svět změnil, proměnil svou činností, svou prací, to není člověk, který se pokouší utéci do iluzí a uklidnění, pohlížet jinam než k sobě – to je nesmysl. Aktivita je čímsi mnohem základnějším, než aby mohla být chápána jako pokus uchránit se pohledu na sebe samého. Reflexe ukazuje v pravém světle naši aktivitu, ale neruší ji jako něco, co utíká od reflexe, co se bojí reflexe, co před ní skrývá svou pravou tvář. Nic takového v tom není. To je teprve otázka mnohem pozdější, že určitá křečovitá aktivita, přehnaná, může být pokusem zapomenout na důležité okolnosti vlastního života. Ale to není původní, základní vlastnost akce, to je akce deformovaná, akce stržená do pout čehosi zcela jiného. Tam se akce stává čímsi jako chybným úkonem, chybnou akcí. (Dtto, § 12, str.19.)

11.

Lidské vědomí se vyznačuje zcela zvláštním charakterem, zvláštní vlastností: vztahuje se nejenom ke svému „předmětu“, ke svému „obsahu“, nýbrž také k sobě samému (což je nutno považovat za zcela předběžnou formulaci). Tak kupříkladu Masarykova formulace z Čapkových Hovorů (0272, str.196), že pravda je to, co bezpečně a kriticky víme, co je skutečnost uvědomělá, je jednak vnitřně rozporná, jednak vůbec nedržitelná. Skutečnost uvědomělá je ta skutečnost, která se stala obsahem vědomí resp. která byla vědomím uchopena, k níž se vědomí určitě, nezaměnitelně zaměřilo. Ovšem právě ten důraz na určitost a nezaměnitelnost je přece poukazem k tomu, že vědomí skutečnosti je nějak kontrolováno vědomím, že jde vskutku (nebo naopak nejde) o vědomí té určité skutečnosti a žádné jiné. Skutečnost uvědomělá by mohla znamenat jen nějaký ten „odraz“ ve vědomí. Ale v tom ještě není žádná intence, právě tak jako není žádná intence v odrážejícím zrcadle. Odras je stále ještě záležitostí kauzální souvislosti a není v něm ani stopy žádného poznání, tím méně pravdy. Uvědomit si nějakou určitou skutečnost můžeme jen tak, že zároveň nějak víme, tj. uvědomujeme si, že si jsme vědomí této určité skutečnosti. V našem vědomí je vždycky už zároveň přítomna také interpretace našeho vědomí, a to vědomá interpretace, ať už správná nebo nesprávná. A je to dokonce ještě složitější: interpretujeme nejen své vědomí skutečnosti, ale také svou interpretaci tohoto vědomí skutečnosti, tj. dovedeme se ve svém vědomí vztáhnout nejenom ke konkrétnímu vědomí určité skutečnosti, ale také k tomu, jak se ve svém vědomí k onomu vědomí určité skutečnosti vztahujeme. A tak dále... Naše vědomí (jakožto lidské vědomí) má už vždycky celou řadu vrstev, které na sobě nejsou uloženy nějak disparátně, ale navzájem se pronikají, sesedají, spékají, takže nejsou jednoduše odloupnutelné, nýbrž jen zase tak či onak interpretovatelné (s možností chyb a omylů). Vyznat se ve svém vědomí je nikoliv snad jenom předpokladem, ale součástí, integrální složkou toho, jak se vyznáme ve světě kolem sebe, jak se vyznáme ve svých vztazích ke skutečnosti (a skutečnostem). To

všechno ukazuje, jak naše (tj. specificky lidské) vědomí je „proreflektované“. A zároveň se tak ukazuje, jak vlastní problém nespočívá v nějakém „odrážení“, nýbrž v tom, jak se ve svém vědomí (ať už tam došlo jakkoliv a v jakékoliv formě k „odrazu“ nebo k jiným „následkům“ či „důsledkům“ působení skutečnosti na naše vnímání, na naše smysly či na jakoukoliv naši schopnost reagovat) dovedeme vztáhnout k určité skutečnosti, jak ji dovedeme určitě a nezaměnitelně mínit, jak ji dovedeme učinit předmětem své pozornosti, svého zájmu, svého zkoumání a svého kontrolovaného uvědomování, souzení a promýšlení. (19.4.76.)

12.

Vycházíme-li ze stavu vědomí, jaký je nám (ve vědomí, v uvědomění, v reflexi) dán, jaký je nám běžný a obvyklý, pak můžeme vždycky najít rovinu či vrstvu vědomí (svého), k němuž se ve svém vědomí právě vztahujeme, přičemž to aktuální vědomí, jímž (či v němž) se k němu vztahujeme, ustupuje nějak za hranice našeho soustředěného zaměření. Přistoupíme-li pak k tomuto vědomí, jež je aktuálně předmětem naší reflexe, nejčastěji zjistíme, že i ono se zase nějak vztahuje k další vrstvě vědomí, již si učinilo svým předmětem. Ale půjdeme-li dost daleko tímto směrem zpět, musíme narazit na vědomí (resp. vrstvu, rovinu vědomí), jež svým předmětem nemá už nadále vědomí, nýbrž něco jiného. A tady si nejprve musíme uvědomit dvojí: především jde v našem postupu o interpretace, a to nové a nové interpretace – a nikoliv o nějaké pročišťování, očišťování komplikovaného a tím nepřehledného vědomí na jakési základní prvky či rysy. Představa, že postupným zbavováním vědomí těch prvků reflexe, jež se vztahují k jiným, předchozím reflexím a představují tedy něco jakoby „druhotného“, „odvozeného“, se dostaneme k „nejautentičtějšímu“ prvkům vědomí, neboť v nich se vědomí vztahuje již nikoliv k sobě samotnému, nýbrž již přímo a bezprostředně ke skutečnosti, je hrubá a předsudečná iluze. Skutečnost nám nikdy není dána tak, jak „vskutku jest“, ale musíme se k ní poměrně složitou a náročnou (zejména na cvik, vycvičenost, na znalosti a vědomosti náročnou) cestou dostat, proniknout k ní a teprve po namáhavém úsilí ji uchopit. Reflexe nejsou balastem, který nám skutečnost v její pravé povaze zastírá a zakrývá, nýbrž jediná cesta, jak se ke skutečnostem opravdu dostat. Nicméně otázka, k čemu taková primordiální reflexe míří, není bez zajímavosti a bez důležitosti. Není to v žádném případě tzv. „objektivní skutečnost“, ale jsou to navršené a překrývající se naše zkušenosti s ní resp. naše zkušenosti se zacházením a zápolením s ní. Ale abychom se dovedli správně třeba jen tázat po povaze těchto zkušeností ze setkání se skutečností, musíme si ještě leccos bližšího povědět o povaze reflexe samotné. (19. 4. 76 – doma.)